

УДК 352.07(477.7)«17/19»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/20.167498>**Олександр ЧЕРЕМИСІН,***orcid.org/0000-0003-0173-0488**доктор історичних наук, професор кафедри філософії і соціально-гуманітарних дисциплін**Херсонського державного аграрного університету (Херсон, Україна) [al.cheremisin@gmail.com](mailto:al.cheremisin@gmail.com)*

## МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ЗАХОДИ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ХЕРСОНА У СФЕРІ БЛАГОУСТРОЮ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

*У статті досліджуються проблеми участі міського самоврядування Херсона у сфері благоустрою у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., що є частиною загальної проблеми з діяльності децентралізованих громадських інституцій на Півдні України. Метою статті є висвітлення конкретних результатів органів міського самоврядування Херсона щодо модернізації міського простору. Центральне місце належить аналізу модернізаційних тенденцій у розвитку інженерно-технічного господарства міста Херсона. Характеризується практична діяльність міського самоврядування з благоустрою місцевого життя. Досліджуються фінансові можливості херсонського бюджету в прибутково-видатковій частині й розглядаються конкретні витрати на оновлення інженерно-технічної інфраструктури міста досліджуваного періоду. У результаті зроблені висновки про роль міського самоврядування в розвитку благоустрою Херсона.*

**Ключові слова:** міське самоврядування, благоустрій, модернізація, Південь України, Херсон, муніципалітет.

**Alexander CHEREMISIN,***orcid.org/0000-0003-0173-0488**Doctor of Historical Sciences,**Professor of the chair of philosophy and social-humanitarian disciplines of Kherson Agrarian University**(Kherson, Ukraine) [al.cheremisin@gmail.com](mailto:al.cheremisin@gmail.com)*

## MODERNIZATION MEASURES TAKEN BY KHERSON'S LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE SPERE OF TOWN IMPROVEMENT DURING THE SECOND HALF OF THE XIX – THE BEGINNING OF XX CENT.

*In the present article the problem of participation of Kherson's local self-government in the sphere of town improvement during the second half of the XIX – the beginning of XX cent. is studied, which constitutes the part of general problem in the activity of decentralized civil institutions in the south of Ukraine. The aim of the present article is to interpret concrete results of the activity of Kherson's local self-government bodies in regard to modernization of the city's territory.*

*The analysis of modernization tendencies in development of engineering and technical property of the city of Kherson takes the central place in the study. Legislation acts which regulated the sphere of competence of civil government bodies in regard to development of the city's infrastructure are closely investigated. Practical activity of Kherson's municipal self-government in the sphere of local life's improvement is also studied.*

*Financial resources of Kherson's budget in the revenue-expense items are studied; specific expenditures on renewal of engineering-technical infrastructure of the city of the studied period are investigated in particular. If we take into consideration new problematical issues in comparison with pre-reform administrative guardianship due to which the municipal self-government did not gain nearly anything without coordination with the governor's office, we can not help noticing achievements of self-government in regard to taking care of town improvement after the reform in 1870.*

*Peculiarity of the modernization process in Kherson in comparison with other towns was that water supplies, canalization and electrical lightning were conducted not simultaneously in the city, but separately in each part and only after the problem had previously been studied in detail and the calculation done in regard to what extent those innovations would be useful for the city's budget.*

*Since the deputies of local self-government, in the majority, were house-owners, new engineering and technical measures were conducted in their houses. As a result, some conclusions are made in regard to the role the local self-government played in the sphere of Kherson's town improvement in the studied period. It is clarified that the modernization in town improvement in the city started after the town reform in 1870, which ensured more independence for the city council, whereas the acme of modernization process fell in 1880–1910.*

*Notwithstanding the activity the local self-government demonstrated in modernizing engineering and technical infrastructure, the results of it were not spread over the whole city's territory: suburbs were still devoid of civilization innovations, which displeased a plenty of local inhabitants.*

**Key words:** municipal self-government, improvement, modernization, the south of Ukraine, municipality.

**Постановка проблеми.** На сучасному етапі українського державотворення відбувається реформування системи державного управління на принципах децентралізації. Прагнучи сформувати сучасну українську модель місцевого самоврядування, зокрема міського, суспільство не може не враховувати як новітній світовий досвід державотворення, так і національно-історичний. Вивчення практичної діяльності органів міського громадського самоврядування залишається важливою передумовою для створення цілісної картини історичного процесу, на Півдні зокрема та загалом в Україні, оскільки позитивні приклади самоврядування депутатів 1870–1917 рр. дадуть ключ до розуміння сутності діяльності місцевого управління та ціннісних орієнтацій для сучасних виборних громадських діячів.

**Аналіз досліджень.** Початок вивчення діяльності міського самоврядування у сфері благоустрою Херсона було покладено ще в XIX ст. у працях Д. Горловського (Горловский, 1896), М. Беккера, Ф. Рибаківа (Беккер, Рыбаков, 1908), П. Горбачова (Горбачев, 1908) та інших. Вони висвітлювали (переважно в статистичному вигляді) головні шляхи, якими прямувала міська дума й управа. У контексті досліджуваної проблеми це надзвичайно важливо, бо порушуються гострі питання становлення та модернізації міського життя досліджуваного періоду. Варто також наголосити, що дореволюційні автори зібрали й узагальнили дуже різноманітний за характером і змістом фактичний матеріал, причому з джерел, багато з яких для нас уже недоступні, що посилює цінність їхніх досліджень. Проте висновків і пропозицій в їхніх працях майже не містилося.

У процесі формування радянської історіографії наукова проблематика, пов'язана з вивченням досвіду організації та модернізації благоустрою на місцевому рівні в дожовтневий період, не цікавила дослідників, оскільки сам досвід був неактуальним для радянської системи місцевого самоврядування.

Сучасні дослідники все частіше звертаються до вивчення історії Херсона. Робіт, присвячених муніципальному благоустрою дореволюційного періоду, відносно небагато. Окреме місце в історіографії проблеми посідають праці В. Константиної (Константинова, 2010), Л. Цибуленко (Цибуленко, 2003) та інших. Тому недостатнє висвітлення діяльності міського самоврядування у сфері модернізації благоустрою й важливість досвіду для розв'язання сучасних про-

блем муніципального благоустрою стали однією з підстав для написання цієї роботи.

**Метою статті** є висвітлення конкретних результатів органів міського самоврядування Херсона щодо модернізації міського простору в другій половині XIX – на початку XX ст.

**Виклад основного матеріалу.** Наприкінці XIX – на початку XX ст. мали місце зміни інженерно-комунікаційного устрою південноукраїнських міст. Позитивна динаміка спостерігалася в усіх аспектах побуту й мала найрізноманітніші вияви: від модифікації сірників до появи в квартирах телефонів. Але темпи й хронологія модернізації побуту в містах регіону були різні. Це твердження стосується передусім таких структурних елементів міської інфраструктури, як благоустрій, водопостачання й каналізація, енергетичне господарство.

За період із 1872 р. до 1913 р. витрати на благоустрій зросли із 17 661 руб. до 114 993 руб., але питома витратна частка міського бюджету зменшилася із 16,6% до 11,7%, одночасно збільшилися видатки на одного мешканця з 7,6 руб. (у 1892 р.) до 13,8 руб. (у 1913 р.) (Матеріали для складання пропозицій об удіненні общественного управления в городах, 1863: 3–44).

Широко розгорнулася діяльність муніципалітету, пов'язана з будівництвом, ремонтом різнопрофільних будівель (міського театру, адміністративних будинків, громадської бібліотеки, читальні, типографій та ін.), замощенням вулиць, проспектів, їхнім освітленням, заходами для оздоровлення міста, утриманням його згідно із санітарними нормами (із цією метою в 1895 р. були прийняті «Обязательные для жителей города Херсона постановления») та іншими заходами (Обязательные для жителей города Херсона постановления, 1895: 23–86).

Із 1870-х рр. почалася робота міського самоврядування з налагодження в Херсоні водогону. На засіданнях міської думи й управи розглядали кілька проектів (протягом 1875–1879 рр.), авторами яких були брати Вадон (пропонували на спорудження водогону 23 тис. руб.) і інженер Фосс (30 тис. руб.). Оскільки проект братів Вадон був дешевшим для міського бюджету, їм і було доручено будівництво в місті водогону, який із часом приніс багато користі не тільки для благоустрою міста, а й для санітарно-гігієнічного стану (Журнал засіданий Херсонского городского общественного управления, 1879: 34–88).

У результаті вулична сітка водогону мала 25 верст, за добу мешканці могли використовувати до 100 тис. відер води, що в середньому

становило 1,5 відр на одну людину на добу (за такої невеликої кількості води мешканці продовжували брати неочищену воду з Дніпра). Водогін містом був облаштований нерівномірно. У 1-му та 2-му районах забезпечення водою було кращим – до трьох відер на добу, у 3-му та 4-му районах мешканці задовольнялися 1 відром на добу. Найкращими будинками в місті вважалися будинок Вадона на Вітовській вулиці (на 120 мешканців), у якому користування водою сягало до 3,5 відер на добу, і будинок Скарлатті (на 150 мешканців), у якому кількість води сягала до 5,5 відер на добу (Памятная книжка Херсонского городского общественного управления, 1880: 23–86). Обидва домовласники були депутатами міського самоврядування. Із часом водогінна мережа збільшувалася, але не настільки швидко, як сподівалися міські мешканці. Незважаючи на постійне зростання населення, у місті до 1921 р. водогін забезпечував водою не всіх бажаючих (за 2 місяці надавав 22 296 000 відер), тобто від 600 000 відер за 2 місяці в 1880-х рр. потужність його роботи збільшилася до 22 296 000 відер у 1921 р (Городское хозяйство, 1921: 2).

Найбільшу кількість води використовували для підтримки санітарно-гігієнічного стану самих мешканців і домашнього господарства. Але з благами водогін приніс і багато проблем як для мешканців, так і для міського самоврядування, зокрема утилізацію відходів (брудної води). Це зумовило необхідність винесення на порядок денний облаштування міста каналізацією. До вирішення цього питання міське самоврядування підійшло на початку 1907 р. За основу взяли проект інженера П. Горбачова (Доклад комиссии по сооружению канализации, 1907: 1–3).

Особливість проведення каналізації в Херсоні полягала в тому, що мережу стали прокладати не одночасно по всьому місту (як це робили в інших містах), а поступово. Вирішено було здати міську землю в заставу й узяти кредит у Херсонському земському банку на 38,5 років під 6% річних внесків. Каналізація була побудована в досить стислий термін і займала магістральними шляхами 25 верст. Плата за користування нею (таку можливість мали лише 25% населення міста) була встановлена в розмірі 2 руб. на місяць і приносила щорічний прибуток до міського бюджету 24 тис. руб. (Горбачев, 1908: 6–15)

Новим явищем у міському благоустрої стало відкриття електричної станції. У 1907 р. питання про це було поставлене на засіданні

міської управи, а згодом досить швидкими темпами були складені проект і кошторис, виділене місце під її будівництво (Заключение инженера-электрика, 1907: 2–9). У 1908 р. електрична станція була відкрита, і до 1912 р. на вулицях міста використовувалося 214 електричних ліхтарів. Однак електрична мережа повністю не витіснила з вулиць Херсона газові ліхтарі, які приносили самоврядуванню багато проблем, що було пов'язано насамперед із поведінкою місцевого населення. Мешканці били скло на ліхтарях, розбирали дерев'яні стовпи, щоб отримати гас, витягали лампи. Із міського бюджету щороку витрачалася чимала сума (приблизно 6 007 руб. 50 коп.) на ремонт газових ліхтарів і 250 руб. на їхнє утримання. Звичайно, електрична мережа не вирішила всіх проблем, пов'язаних із вуличним освітленням, але стала перспективним новим явищем у сфері благоустрою (Державний архів Херсонської області: 24–42).

Із 1908 р. електроосвітленням у Херсоні завідував особисто міський голова М. Блажков. Після того, як його обрали членом Державної думи в 1912 р., завідувачем електроосвітлення став член міської управи І. Тропін, а керівником електростанції – інженер-електрик П. Меншиков. Наявність у керівництві перших осіб міста надавала справі більшого авторитету та сприяла шанобливому ставленню міського населення до електроосвітлення. До мережі підключалося все більше бажаючих, а щорічний чистий прибуток до міського бюджету за використання електроенергії становив 53 238 руб. Проте до 1917 р. повної електрифікації не відбулося.

**Висновки.** Таким чином, слід віддати належне успіхам самоврядування в організації міського благоустрою, оскільки міська дума й управа діяли цілком самостійно. Депутати думи й управи активно залучали до своєї діяльності осіб інтелектуальних професій, проводили з ними постійні консультації й експертизи, доручали їм нагляд за різними проектами міського благоустрою.

За умов «нового життя» у Херсоні модернізація інженерно-технічної інфраструктури набула якісно нових форм, оскільки муніципалітет вбачав у цьому не тільки комерційну справу, а й соціальну потребу (боротьба з інфекціями, епідеміологічними хворобами), постійно звертаючись до європейського досвіду. Тому самоврядування Херсона діяло на зразок західноєвропейських муніципалітетів, проводячи модернізацію за підрядно-концесійним принципом.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беккер М., Рыбаков Ф. В Херсонскую городскую думу об устройстве канализации в городе. Херсон: Изд. ХГОУ, 1908. С. 3–12.
2. Горбачев П. Об устройстве канализации в Херсоне. Херсон: Изд. ХГОУ, 1908. С. 6–15.
3. Горловский Д. Итоги 25-летия херсонского городского самоуправления: краткий историко-экономический очерк г. Херсона. Херсон: Тип. ХОГУ, 1896. 186 с.
4. Городское хозяйство. Работа водопровода, электростанции, расход электроэнергии. Известия. 1921. 15.09. С. 2.
5. Державний архів Херсонської області. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 24–42.
6. Доклад комиссии по сооружению канализации в Херсонскую городскую думу. Херсон: Изд. ХГОУ, 1907. С. 1–3.
7. Журнал заседаний Херсонского городского общественного управления. Херсон: Тип. В. О. Ващенко. 1879. С. 34–88.
8. Заключение инженера-электрика проф. В. Дмитриева по вопросу об устройстве электрического освещения в городе Херсоне. Херсон, 1907. С. 2–9.
9. Константінова В. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 рр.). Запоріжжя: АА Тандем, 2010. 596 с.
10. Материалы для составления предположений об улучшении общественного управления в городах: в 2 т. СПб.: Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1863. Т. II. С. 3–44.
11. Обязательные для жителей города Херсона постановления. Херсон: Тип. ХОГУ, 1895. С. 34–76.
12. Памятная книжка херсонского общественного управления. Херсон: Тип. В. О. Ващенко. 1880. С. 23–86.
13. Цибуленко Л. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Херсон: Айлант 2001. С. 141–149.

### REFERENCES

1. Bekker M., Rybakov F. V Hersonskuju gorodskuju dumu ob ustroistve kanalizatsii v gorode. [To Kherson's city council on the canalization design in the town.] 1908, pp. 3–12 [in Russian]
2. Gorbachev P. Ob ustroistve kanalizatsii v Herson. [On canalization design in Kherson.] 1908, pp. 6–15 [in Russian]
3. Gorlovskiy D. Itogi 25 letija hersonskogo gorodskogo samoupravlenija: kratkiy istoriko-economiceskij ocherk goroda Hersona. [The 25 years' results of the city's municipal self-government: A brief historic-economical essay of the city of Kherson.] 1896, p. 186 [in Russian]
4. Gorodskoe hozajstvo. Rabota vodoprovoda, elektrostanzii, rashod elektroenergii. Izvestija. [Municipal economy. The functioning of water supplies, the electrical plant, electricity consumption. Izvestija.] 1921. 15.09, p. 2 [in Russian]
5. Derzhavnyi arhiv hersonskoj oblasti. [The state archives of Kherson region]. F.4 Inventory 6, pages 24–42 [in Russian]
6. Doklad komissiji po sooruzheniju kanalizatsii v Hersonskuju dumu. [The commission's report on canalization construction to Kherson's city council.] 1907, pp. 1–3 [in Russian]
7. Zhurnal zasedaniy Hersonskogo gorodskogo upravlenija. [The journal of meetings of Kherson's community government.] 1879, pp.34–88 [in Russian]
8. Zaklutchenie inzhenera-elektrika, prof. V. Dmitrieva po voprosu ob ustroistve elektricheskogo osveschenija v gorode Herson. [The conclusion of electrical engineer, prof. V. Dmitriev on the design of electrical lightning in Kherson.] 1907, pp. 2–9 [in Russian]
9. Konstantinova V. M. Urbanizatsija: pivdeno-ukrajinskiy vymir (v 1861–1904 rokach). [Urbanization: Southern-Ukrainian scope (in 1861–1904 years).] 2010.596 p. [in Ukrainian]
10. Materialy dla sostavlenija predlozheniy ob ulutschenii obtchestvennogo upravlenija v gorodach. [Materials for making proposals in regard to improving community government in towns.] 1863. V. II, pp. 3–44 [in Russian]
11. Objazatelnyje dla zhyteley goroda Hersona postanovlenija. [The resolutions obligatory for inhabitants of Kherson.] 1895, pp. 34–76 [in Russian]
12. Pamjatnaja knizhka obtchestvennogo upravlenija. [Memorial book of Kherson's municipal government.] 1880, pp. 23–86 [in Russian]
13. Zybulyenko L. Organy samovraduvannja Odesy, Mykolajeva, Hersona u rozbudovi munitsipalnoji ta vurobnythoiji vlasnosti v kintsi ХІХ – na potchatku ХХ stolittja. [Self-government bodies of Odessa, Nikolaev and Kherson in the development of municipal, agrarian and industrial property during the end of the ХІХ – the beginning of ХХ c.] 2003, pp. 141–149 [in Ukrainian]